

УДК 821. 512.145. «19»: (17+111.852)

Юнусов Шевкет Эльвисович, к. филол. н., доцент кафедры крымскотатарской филологии Института филологии (структурное подразделение) КФУ имени В.И. Вернадского

e-mail: schew.yunusoff2010@yandex.ua

ЭДЕБИЯТЫМЫЗДАКИ ТАЗЕ ТЕНДЕНЦИЯЛАРГЪА ДАИР К ВОПРОСУ О НОВЕЙШИХ ТЕНДЕНЦИЯХ В СОВРЕМЕННОЙ КРЫМСКОТАТАРСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ*

Аннотация: в статье в свете размышлений о новейших тенденциях в современной крымскотатарской литературе представлен сопоставительный анализ рассказа Исмаила Гаспринского «Беседа султанов» и цикла малых прозаических форм нашего современника Мухамеда-Али Сулайманова, в которых посредством некоторой гиперболизации презентован взгляд авторов на социально-политические реалии прошлого и настоящего. В работе акцентируются вопросы проблематики, авторской концепции, идейной преемственности.

Ключевые слова: постмодернизм, тенденция, крымскотатарская литература, сравнительный анализ.

Yunusov Shevket Elvisovich - Candidate of Philology, associate Professor of the Department of Crimean Tatar Philology of the Institute of Philology (structural division) KFU named after V. I. Vernadsky

e-mail: schew.yunusoff2010@yandex.ua

* Статья написана по материалам доклада, прозвучавшего на XIII Всероссийской научно-практической конференции «Актуальные проблемы тюркологии и востоковедения», состоявшейся 23 марта 2021 г. Организатором мероприятия является Институт филологии ФГАОУ ВО «Крымский федеральный университет им. В.И. Вернадского» (г. Симферополь, Россия).

Abstract: In the light of reflections on the latest trends in modern Crimean Tatar literature, the article presents a comparative analysis of the story of Ismail Gasprinsky "The Conversation of the Sultans" and the cycle of small prose forms of our contemporary Mukhamed-Ali Sulaimanov, in which the authors' view of the socio-political realities of the past and present is presented through some hyperbolization. The paper focuses on the issues of problems, the author's concept, and ideological continuity.

Keywords: postmodernism, trend, Crimean Tatar literature, comparative analysis.

Ишнинъ актуаллиги. И. Гаспринскийнинъ эдебий-бедий мирасыны тапмакъ ве огренмек аркетлери девам этмекте. Кеткен сайын онынъ янъы-янъы эсерлери тапыла. Олардан бири олгъан «Султанларнынъ субети» фантастик икяеси земане эдебиятына бир варислик копюрдир ки, онынъ тесиринде къалгъан М.-А. Сулаймановнынъ къалем махсулында девиримиз ве халкъымыз ичюн муим меселелер назаргъа алына. Бу ишимизде шу эсерлернинъ специфик тарафлары талиль этиле.

Теткъикъат объекти оларакъ адлары кечкен муэллифлернинъ конкрет эсерлери козьден кечирилип, шу иджаткъярларнынъ халкъымыз ве тюрк-мусульман дюнъясынынъ кетишаты узериндеки фикирлери теткъикъ этиле. Теткъикъатта **къыясий** ве **герменевтик** усуллар къулланылды.

Бугунъки эдебиятымызны насыл факторлар идаре эте, бу факторлар насыл вакъиалар нетиджеси/акъибетинде пейда олгъан экен, шимдики бедий эдебиятымызгъа нелер хас, онда насылдыр тенденциялар корюнеми киби меселелер хусусында тюшюнип бакъаджакъ олсакъ, энъ азындан ашагъыдаки фикирлер мейдангъа чыкъар:

– XX асырнынъ башында миллий дюнъябакъышымыз тюрлю себеплерден толайы Шаркънынъ медений анъанелеринден месафелешип, яваш-яваш Авропа къаиделерини къабул этип башламасы бедий эдебиятта да озюнинъ аксини

тапкъандыр;

– кечкен асырнынъ ильк ярысында элифбемизнинъ бир къач кере денъиштирильмеси догърудан-догърумы, къыямы шекильде эдебиятымызнынъ да илерилемесине тесир этип, онынъ сюръатыны эксильткендир;

– шу асырнынъ ортасындаки миллий-тарихий фаджиамыз эдебий-бедий анъанелеримизни олдукъча балталап, оны даа перишан алда къалдыра.

Бундан эвельки макъалелеримизде земаневий муэллифлернинъ эсерлерине къыймет кесип, базы мувафакъиетли ве акъсагъан тарафларыны къайд эткен эдик. Бугунъ исе бу меселеге эдебиятымыздаки тенденцияларны сечмек нокътаиназарындан бакъаджакъ оламыз. Бойле экен, устюндже теткъыкъат шуны косьтере:

– миллий эдебиятымызгъа кечкен асырнынъ 70-90-инджи сенелери хас олгъан бедий шекиль анъанелери девам эттирильмекте (Урие Эдемова, Иса Абдураман, Аблязиз Велиев, Сеяре Меджитова киби);

– яшча иджаткярлар земанеге уйгъун янъы мевзу ве меселелерни котермеге тырышалар (Севиль Карашаева, Айше Акиева, Гульнара Ильясова ве саире);

– базы муэллифлер эски тилимиз ве бедий шеклимизге мейиль берип, эсерлеринде эсасен фельсефий меселелерни ургъуламагъа бакъалар (Хатидже Велишаева, Мухамед-Али Сулайманов).

Къайд этильген муэллифлер арасында М.-А. Сулаймановны айрыджа къайд этмеге истер эдик, чюнки сонъки йылларда онынъ берип тургъан махсулаты тек окъумакънен кифаетлендирмейип, тюшюнджеге де далдырта. Иште, 2019 с. дюнья юзю корьген «Исмаил Гаспралы иле субет. Миллий гъае этрафында» эдебий-публицистик макъалелер джыйынтыгъында ер алгъан «Гаспралынынъ мусафирлери», «Гаспралынен ичильген къаве яхут кечмишке язылгъан бир мектуп», «Менъли Гирай ханнынъ сёзлери» такъым колемдже кичик икяелеринде бугунъки джиан эдебиятында кениш къулач алгъан постмодернизм хусусиетлери дююла. Албуки, анъылгъан муэллиф та 1906-1907 сенелери И. Гаспринскийнинъ «Терджиман»да бастыргъан «Мукъалеме-и селятин» («Султанларнынъ субети») фантастик икяесиндеки бедий шекильни

мында да иджадий сюретте девам эте. Тамам бу ери эдебиятымыздаки тазе тенденциялар акъкъында фикир юрсетмеге акъ бередир, деген фикирдемиз.

И. Гаспринскийнинъ анъылгъан икяеси ильмий даиреге якъын йылларда кирсетильди демек мумкюн. Онынъ хусусында ильк олып Тюркиенинъ белли алыми Явуз Акпынар 2009 сенеси «Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi» меджмуасында [2] сёз ачып, эсернинъ толу метнини, изаат ве архаизмлер лугъатыны бере. Сонъра бу эсер хусусында Аблязиз Велиевнинъ бир макъалесинде [3, с. 17-23] малюмат берильди. Айны заманда анъылгъан икяе И. Гаспринскийнинъ эсерлеринден ибарет джыйынтыкъта рус тилине чевирильген алда [5, с. 334-342] такъдим этильген эди. Белли олгъаны киби, шу икяеде эсернинъ къараманы (яни муэллифнинъ озю) тарихий кечмиште буюк роль ойнагъан мешур Эмир Тимур ве Сеит Беркенинъ къабирлерини зиярет этмекни ниетленип, Самаркъандгъа келип чыкъа. Бир сыра фазилетли сымалар къонушмасынынъ шааты олгъан къараманымыз окъуйыджысыны бу меджлиснинъ рухиети, тесиринде къалдырмакъ макъсадында оларнынъ отурушы-турушыны, бири-бирине мунасебетини, о заманнынъ этикетини ясай. Амма серлевамиз черчивесинде бизни бунысы дегиль де, бираз башкъа ери меракъландыра, яни айны бир вакъытта тюрлю девирлерде яшап, буюк топракъларны идаре эткен шахыслар бир арагъа келелер, XX асырнынъ башында яшагъан къараманымыз исе оларнынъ субетинининъ шааты ола. Реаль яшайышта мумкюнаты олмагъан бойле бедий усул кене окъуйыджысына тесир этюв ве я бир дикъкъаткъа ляйыкъ фикирлерни изаатлавнынъ кучлю ёлларындан биридир. Тамам бу ери земане джиан эдебиятында кениш къулач алгъан постмодернизм хусусиетлеринден биридир ки, онда тюрлю-тюрлю девирлерде яшагъан инсанлар бири-биринен раат-раат лаф этмелери мумкюн. Къайд этильмеси джаиз исе, ишбу эсеринен бу йыл догъгъанынынъ 170 йыллыгъы къайд этильмекте олгъан Исмаил Гаспринский не дередже кениш бакъышлы ве изааткъа кельмез бир фельсефеджи олмасындан дялялет беререк, онынъ кенди заманыны озмагъа икътидарлы олгъаныны косътере, чюнки ургъулангъан постмодернизм ёнелиши тек XX асырнынъ экинджи ярысында пейда олып башлай.

Иште, «Султанларнынъ субети» эсери ерге топракъкъа ташлангъан бир «урлукъ» экен, арадан юзь йыллыкъ бир заман кечкен сонъ онынъ тесирини замандашымыз олгъан М.-А- Сулаймановнынъ анъылгъан джыйынтыгъында [6] кореджемиз. Бу эсерлер къыясланыркен, концепциялары сесленгенини корермиз: эгер 1906-1907 сенелери басылгъан эсерде мусульман халкъларынынъ тарих ёлунда ишлеген гъалебелери ве хаталары талиль этилип, бир чокъ керелеринде Европанынъ кешфлерине дикъкъатсыз олгъанымыз ургъуланса, замандашымызнынъ икяесинде иснан «ич бир вакъыт, не олса олсун, вазифесинден асла къачмамалы, хусусан бу миллий вазифе олса» ана гъаеси тешвикъ этиле. Мында да, эвельки эсерде олмасы киби, «ханлар, алимлер ве девлет эрбапларындан» ибарет меджлисте I Менъли Гирай Хан, II Девлет Гирай ве девримзге якъынджа олгъан Н. Челебиджихан, А.С. Айвазов, Б. Чобан-заде ве А. Гирайбайлар янында бир заманлары буюк сиясий ве интеллектуаль кучъке саип олгъан Сулейман Шах, Берке Хан, Улугъбек, Г. Тукъай, А. Къунанбаев ве башкъалары диван туталар.

Буларны къараманымыз тюшюнде корер экен, шу тылсымлы ёлда оны ахиреттен кельген Муртаза Эфенди озгъара. Сонъкиси мусафирининъ не тюшюнип, нелер деменге истегенини бойле де билип, онынъ тюшюнджесини къандырмакъ ве къасеветлерини ятыштырмакъ ичюн аман изаатыны берип къоя. Затен тюш сервери Шаркъ эдебиятында кениш къулланылгъаны киби, оны озьлерининъ эсерлеринде И. Гаспринский де [4, с. 187], О. Акъчокъракълы да [1. С. 17] къуллангъанлар. М.-А. Сулаймановгъа кельгенде, зенаатынджа икътисадиетчи исе де, халкъымызнынъ къайдан келип, къайдаларгъа кететкъаныны теренден тюшюнген фааль джемаатчымыз бу кересинде тесир этюв усулыны бу тарзда коре. Индже фикир юрсетерек, «гъарплыларгъа «эфендилик», мусульманларгъа исе перишанлыкъ калгъан» бир заманда сонъкилери вазиятлерини денъиштирмеге бакъмалылар. Бизни токътаткъан «джаиллик, тембеллик ве къоркъудан» къуртулмалымыз. Эгер И. Гаспринскийнинъ «Мукъалеме-и селятин» икяесинде эсернинъ къараманы буюк сымаларнынъ субетини тек четтен козетсе, Мухамед-Али эфендининъ къараманы (Мансур) онъа ёлдашлыкъ эткен Муртаза Эфендинен къонушмагъа

тырыша. Фикиримиздже, мында муэллиф тарихий ёлда алгъан теджрибемизни биле-биле арекет этмек, буюк аталарымызнынъ тевсиелерине къулакъ асмакъ, айны заманда бугуньки дюнъянынъ илери технологиялары ве гъаелеринен сияланып, халкънынъ келеджеги огърунда фааль чалышмакъ кереклигини ургъулай.

Теткъикъат нетиджелери. Макъаледе адлары кечкен къалем саиплерининъ эсерлеринде оларнынъ тюшюнмеге икътидарлы миллий муневерлернинъ дюнъябакъышыны акс этебиледжек илери гъаелери талиль этиле. Эгер И. Гаспринский озъ заманыны озып, бельки чокъ йыллар сонъра кенишлейджек постмодернизм талапларына уябиледжек оригиналь эсерлер яратып, айны заманда Шаркъ эдебиятынынъ эдебий-бедий хусусиетлерини сакълап къалгъан олса, замандашымыз олгъан М.-А. Сулайманов бу усулны иджадий джеэттен девам этип, бир варислик мисалини ярата.

Къулланылгъан эдебият:

1. Акъчокъракълы, О. Эсерлер топламы [Текст] / составитель И.А. Керим – Симферополь : Таврия, 2006. – 320 с.
2. Акпынар Я. İsvail Gaspralının Mükaleme-i selatin adlı hikayesi [Текст] Я. Акпынар //Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, 2009. - № 27. – С. 7-20.
3. Велиев, А. Сынъырсыз алем [Текст] / А. Велиев - Симферополь, 2016. - 96 с.
4. Ганкевич, В.Ю. На службе правде и просвещению [Текст]: краткий биографический очерк Исмаила Гаспринского (1851-1914) / В.Ю. Ганкевич. – Симферополь: Доля, 2000. – 328.
5. ПСС Исмаила Гаспринского. Лит.- худ. произведения / составители: Г.Ю. Сеитваниева, С.А. Сеитметметова – Т.1. – Симферополь, 2016. – 384 с.
6. Сулайманов, М.-А. Исмаил Гаспралы иле субет. Миллий гъае этрафында [Текст] / М.-А. Сулайманов – Симферополь, 2019. – 140 с.